

О КОЛАБОРАЦИОНИЗМУ У СРБИЈИ 1941–1944. ПОЛА ВЕКА КАСНИЈЕ: ЗА И ПРОТИВ

1. *О колаборацији у домаћој и емигрантској историографији*

О феномену колаборације у Србији за време Другог светског рата, поготову за време грађанског рата у Србији од 1941. до 1944, до сада је много писано како у домаћој историографији, тако и у иностраној, пре свега, емигрантској литератури.

У емиграцији се после Другог светског рата појавио низ књига и записа у којима се осветљава личност генерала Милана Недића, али и других, попут Димитрија Љотића, Косте Мушицког, Драже Михаиловића...

Већ 1949. године, у Лилу (Француска), Бошко Костић је објавио књигу: *За историју наших дана*. Осветљавајући рад генерала Недића у окупираној Србији, Костић о околностима под којима је Недић пристао да буде на челу владе вели: „На следећем састанку угледних београдских грађана био је присутан и Милан Недић. Кад је саслушао шта се од њега тражи, он је истакао да такав положај изискује страховиту одговорност па због тога он не може да прими понуђени му положај. Сви присутни стали су да моле и преклињу Недића да се он, ипак, положаја прими. Недић је остао упорно на свом становишту и одбио је да се прими положаја председника српске владе.“¹

И други аутори, попут Петра Мартиновића Бајице, писали су о Милану Недићу („Милан Недић“, Чикаго, 1956) одајући му признање на збрињавању избеглица из окупираних делова Југославије: „И заиста, благодарећи Милану Недићу, и његовој умешности и прегалаштву, спашено је од сигурне смрти око четврт милиона избеглица, а толико и српских живота у Србији... Ја смело тврдим, да је спасавање српских избеглица од стране Недића, темељни камен у Недићевом будућем споменику, који ће му српски народ подићи у првој години када скине тешке окове са себе.“² Неколико година касније, у Виндзору, 1960. године, појавила се књига *О Милану Недићу и комунистичке неистине на суђењу Дражи Михаиловићу* чији аутор, Јован П. Тршић, вели: „Иако код Недића има из-

¹ Бошко Н. Костић, *За историју наших дана*, Лиа, 1949, 45. Упореди: Бошко Н. Костић, *Истина о Милану Недићу*, „П. Искра“, 1992.

² *Истио*, 181, Упореди: „Милан Недић 1877–1946“, у: *100 најзначајнијих Срба*, Београд–Нови Сад 1993, 489–494.

весних поступака, који се, тако рећи, граниче са издајством (полагање заклетве непријатељу, тражење од непријатеља да се похпси и у заробљеништво спроведе преко 1200 официра), ја се ипак слажем са Мартиновићем да Недић није био издајица. За издају је створена унапред потребна одлука тј. умишљај да се ради против своје земље. Код Милана Недића тог није било. Он је био толико свестан Србин да по мом мишљењу никада не би ни помислио да изда Српство. Код Милана Недића била је само слаба рачуница. Он је погрешно у предвиђању. Недић је, ваљда под утицајем свога брата од тетке Д. Љотића, био уверен, да је немачка победа сигурна и помирио се са капитулацијом Југославије, предвиђајући коначну пропаст савезника, те и цео његов даљи рад под окупацијом био је ради тога заснован на погрешној процени. М. Недић није ишао утврђеним српским слободарским путем...³

Управо зато што није „ишао утврђеним слободарским путем“, који је значио: 27. март, 20. октобар 1941. у Крагујевцу и низ других страстишта српског народа у 20. веку он је за многе, како комунисте тако и националне снаге и антифашистичке покрете био „колаборатер“ и „издајица“. У познатим „Енциклопедијским и политичким коментарима 'Геносида'“ (Минхен, 1969) Вукашин Р. Петровић се запитао: „Је ли његово „колаборатерство“ било у служби туђину? Помагаше ли Недићевци Немце у њиховим ратним напорима? Но пошто таквих Срба није било, треба ипак остати при оном паушалном суду о Недићу и његовом колаборатерству да би се показала што светлијим лица оних којима не конвенира Недићева морална рехабилитација, чак и у очима националиста. Недић је требало да плати својом главом оно што је учинио за Србе и Србију у чему српски душмани свакако нису могли да сагледају основе свог успеха...“⁴

Долазак Милана Недића за председника српске владе „под окупацијом није била ни част, ни слава, ни тежња за угледним положајем, већ велика мука и крајња невоља. Цела тадашња Србија (без комуниста), тражила је и захтевала, да се пронађе човек и начин, који ће спасити народ од сигурне пропасти. Да се тада могло гласати потпуно слободно, сигурно је да би 99% гласало за ово решење. Генерал Недић, тешка срца, али јуначки и мушки примио се ове претешке дужности и тиме себе свесно принео на жртву“.⁵

Прихватање генерала Недића да буде на челу српске владе било је одређено низом околности, које су у условима окупације могле да значе и биолошки опстанак народа: „У таквој ситуацији представници јавног и културног живота у Србији, као и лидери бивших политичких странака, једнодушно су молили ђенерала Милана Ђ. Недића да се прими да обра-

³ *Исјо*, 162.

⁴ *Исјо*, књ. II, св. 2, 226.

⁵ *Зайиси из добровољачке борбе*, II, Минхен 1954, 8.

зује неку врсту Владе и да покуша да се постојећим српским полицијским и жандармеријским снагама заведе мир и ред у окупираној Србији. Након дугог колебања будући и сам дубоко свестан тешког положаја у коме се нашао српски народ ђенерал Недић се одазвао том вапају, те је уз сагласност Немаца 31. августа 1941. године, образовао Српску владу народног спаса.“⁶

Важност овог патриотског чина била је више него очигледна, јер се Недић ставио у „службу свесно и несебично“: „Кад се ђенерал Недић примио незахвалне патриотске дужности да (тадашњу) Србију сведену вољом тада свемоћног победника, на предкумановске границе, спасава од комуниста, та се мала земља налазила у изузетно тешкој ситуацији. Она је, под окупацијом, која је сама себи терет за сваки народ, морала не само да се одбрани од те опасности, не само да своје становништво сачува од крвопролића и драстичних репресалија окупатора, већ и да пружи кров над главом и кору хлеба стотинама хиљада не само српских, већ и словеначких, и хрватских избеглица, које су, бежећи пред прогонима, тражиле спас и уточиште на тој малој територији осакаћене Србије.“⁷

Сведочанства и записе о Недићу оставили су и његови саборци и познаници, попут Адама Прибићевића, који је за Недића записао: „На челу једне власти наше био је генерал Недић. Као човек био је на своме месту. Као родољуб био је без премца... Његове заслуге за српство су несравњене. Спречио је цепање остале Србије између Независне Државе Хрватске, Бугарске и Мађарске. У Србију се збегло 300 до 400 хиљада Срба из других крајева. Спасао је 40 до 50 хиљада српске деце, осталих без родитеља...“⁸ Слично је записао блаженопочивши и патријарх Гаврило Дожих у својим „Мемоарима“, објављеним у Паризу 1987. године:... „Што се тиче Срба који су радили у Комесарској управи за време Милана Аћимовића, и за време генерала Недића, ја сам се у потпуности слагао у тешком задатку у њиховом раду. Ја сам знао да они врше послове нужне за интересе српског народа од огромне вредности које је требало поштовати. Они су били потурили своје главе и част пред окупатором, да би помогли свој народ и пружили му сваку могућу корист, коју су могли учинити. Ја сам био затвореник, што значи исто што и роб. А они нису били далеко од тога, јер нису били слободни ни за какве самосталне одлуке.“⁹

У послератној југословенској (комунистичкој) историографији, о генералу Недићу је понајвише написао др Милан Борковић, историчар из Београда (у за оно време запаженој двотомној студији: „Контрареволуција у Србији: Квислиншка управа 1941–1944“, Београд, 1979). Уз обиље исто-

⁶ Боривоје Карапаншић: *Српски добровољци 1941–1981*, Кливленд, стр. 49.

⁷ *Српски добровољци поводом 25-годишнице њиховој оснивања*, 1966, 67.

⁸ Адам Прибићевић, *Мој живот*, Виндзор 1980, 116.

⁹ *Исто*. 78.

ријске грађе која ближе осветљава политичке и војне прилике у Србији за време Другог светског рата, ова студија у наше доба знатно губи на вредности – управо због идеолошког приступа. Наиме, Борковић корене Недићевог „безрезервног стављања у службу немачког окупатора“, види у томе што је пре рата „заузимао веома одговоран положај у оним владама које су свесно водиле профашистичку спољну политику и припремале услове да Југославија 25. марта 1941. потпише акт о приступању Тројном пакту“. Ове произвољне закључке надовезује и на Недићев антикомунизам, пошто је: „као представник најреакционарнијих кругова српске буржоазије, тражио ослонац на фашистичку Немачку, јер је био убеђен да се једино она може ефикасније супротставити комунизму“.¹⁰ Вешто одабирајући цитате Недићевог Меморандума из новембра 1940, Борковић је представио Недића као колаборационисту и издајника свог народа још у периоду 1939–1940. године.

Али, права историјска истина је другачија.

Као министар војни Краљевине Југославије, генерал М. Недић је реално сагледавао ситуацију у којој се наша Југославија. За њега није било дилеме: „Хоћемо ли са Немачком и Италијом, или ћемо против њих. Ако хоћемо са њима, онда морамо напустити дефинитивно, макакве односе са Енглеском. Ако хоћемо напротив, са Енглеском, онда морамо друге мере предузети...“¹¹ Недић је у другој варијанти сасвим реално предвиђао да ће Краљевина Југославија бити нападнута од Немачке, Италије, Мађарске, Румуније и Бугарске: „Да ли ћемо моћи да издржимо? Категорично не! Бићемо плен ових силних непријатеља и раскомадани. Раскомадани пре свршетка овог Другог светског рата.“ Уз анализирање друге могуће варијанте – закључивање одбрамбеног савеза са Русијом, Недић је промишљао о ослањању на Немачку. За такав избор наводио је следећу аргументацију: „...прво; продужићемо себи живот, друго; сузбићемо захтеве грамзивих суседа; и најзад иако на крају крајева ипак изгубимо извесне делове неке земље за компензацију суседима, нећемо свакако изгубити и онолико и онако, само би били непријатно и силом покорени. У противном, изгледа ми да ће српски народ пораз Југославије највише платити“.¹²

Борковић је о суштини Недићеве колаборације проговорио на посредан начин, тврдњом да је за три године: „Многа понижења за то време доживео он са својим министрима и осталим квислиншким функционерима. Међутим, упркос свему, стоички је поднео многе злочине и малтретирање које су Немци вршили над становништвом Србије. Интересе фашистичке Немачке увек је истицао у први план. Због тога је и могао тако дуго да остане на челу српске квислиншке владе.“¹³ Иако је више

¹⁰ *Истио*, 401–402.

¹¹ Нав. према: В. Терзић, *Слом Краљевине Југославије*, I том, Београд 1982, 548.

¹² *Истио*.

¹³ *Истио*. 403.

пута подносио оставке и нацисти, с времена на време, нису били задовољни радом његове владе, они ипак нису дозволили да напусти овај положај, јер су знали да у Србији бољег и вреднијег сарадника од њега не могу наћи.“ У другом тому студије, Борковић вели да је Хитлер запретио „уколико квислиншка српска управа не буде спроводила уредбе и наредбе немачке окупационе власти, да ће Немци предузети још суровије репресарије према становништву Србије. Тако је Недић са својим министрима и владом радио по старом. Слушао је Немце, извршавао њихове уредбе и наредбе, све док није октобра 1944. напустио територију Србије, био је саучесник у нацистичким злочинима према становништву...“¹⁴ Ове произвољне оцене поновиће и шест година касније у књизи „Милан Недић“ (Загреб 1985) тврдећи и следеће: „Уосталом, Недић није био никада ни приближно равноправан партнер Немцима. Он то није могао ни бити из објективних разлога, због тога што је морао углавном да слуша. Немци су га довели на власт, јер су знали да је профашистички оријентисан, и заклету непријатељу комуниста...“¹⁵

Један од ретких историчара који је далеко пре пада комунизма имао храбрости да проговори о карактеру окупације и наводном колаборационизму у Србији, био је др Веселин Ђуретић. Ограничивши се овом приликом само на његове радове о проблему којим смо тренутно заокупљени, промишљамо о његовом појму „српске одбрамбене дијалектике“. Први се, по Ђуретићу, непосредно наслањао на окупатора и био је оличен у добровољачким јединицама политичке организације „Збор“ Димитрија Љотића. Истичући његов изразити антикомунизам (поред југословенства и сталешког уређења државе) Ђуретић закључује да због свог антикомунизма: „који је више него код других био и идеолошки заснован, ове снаге су после комунистичког устанка, јула 1941. године, биле склоне непопуларном понашању, које је представљало директан одговор на окупаторске репресалије. Одбацујући комунизам, не само идеолошки него и као национално-неодговорну екстремистичку политику, прихватале су и онај облик војно-политичког „реализма“ који се изражавао у директној сарадњи са окупатором, на антикомунистичкој линији“.¹⁶

Проблематичне су тврдње о „непопуларном понашању“, а да не говоримо о „директној сарадњи са окупатором на антикомунистичкој линији“. Чак и код историчара попут Ђуретића повремено провејава, чак и на посредан начин, став о „наводном“ (про)фашистичком карактеру овог покрета, његовој везаности за стране идеологије (италијански кооперативни модел организације друштва) због чега је био „непопуларан“ у народу, а због антикомунизма, „директно“ сарађивао са окупатором. Сматрамо да је овај политички покрет пре рата и за време рата био једина

¹⁴ *Истио*, књига II, 374.

¹⁵ *Истио*, 122.

¹⁶ В. Ђуретић, *Разарање српства у XX веку: Идеолошка употреба историје*, Београд 1992, 257.

политичка и идеолошка снага која је била кадра да води и водила је политичку, идеолошку и на томе засновану војну борбу са комунистичком идеологијом, односно комунистичком партијом за време грађанског рата у Србији. Све је друго за феномен „колаборације“ било споредно: поготову окупаторска власт која је имала своје стратегијске циљеве и задатке, а Србија јој била само успутна станица у стварању „новог светског поретка“. Основана је забуна појединих послератних историчара што не могу никако да се ослободе категорија: „револуција“, „контрареволуција“, „народноослободилачки рат“, „социјалистичка револуција“, уместо да пођу од основне поставке да је реч о грађанском рату, дакле, идеолошком сукобу унутар српског грађанског друштва (поробљене државе и национа). Када се то схвати, проблем наводне „колаборације“ постаје другоразредан, а у први план избијају национално-егзистенцијални интереси народа у условима окупације и суровог грађанског рата који је претио да задобије катастрофалне биолошке последице за Србе. А оне су биле узроковане с јесени 1941, како екстремном акцијом комуниста тако и националиста који су се надали у помоћ и заштиту великих сила, пре свега Енглеске. Та помоћ је изостала и изгледа да Србима није ни била суђена у овом по њих катастрофалном 20. веку!

Корекцију ових ставова, др Ђуретић чини разматрајући други српски егзистенцијално-самоодбрамбени слој (трећи слој српске егзистенцијалне равнотеже и противречности представљали су четници, Југословенска војска у отаџбини, који су своју антифашистичку позицију одредили још у мају 1941) који су представљале снаге председника Министарског савета покорене Србије генерала Милана Недића: „Са гледишта међународног ратног права, по духу и слову Хашке конвенције из 1899. и 1907 године, овај режим је представљао легитимно посредништво између окупатора и Србима наметнуте тешке стварности.“¹⁷

2. О Недићевом „колаборационизму“ – за и *ip̄s̄iv*?

О феномену колаборационизма (узимајући у обзир дела објављена на српском језику) највише сазнајемо из пера др Николе Поповића, који се још 1984, огласио књигом „Корени колаборационизма“ (прво издање, Београд, Народна књига). Базирајући нашу анализу на основним идејама из ове књиге (друго издање, Београд 1991) желимо да укажемо и на другачија сазнања о проблему колаборације и колаборационизма у новијој политичкој историји (користећи при томе методолошки поступак „студије случаја“ – на примеру грађанског рата у Србији од 1941. до 1945. године).

Уважавајући поједине аспекте одређења колаборације као „облика сарадње са окупатором, веома је стара; али с обзиром на актуелне мо-

¹⁷ *Ис̄iо*. 252.

гућности политике силе, и феномен колаборационизма је веома актуелан“, не пристајемо на класичан, ортодоксан марксистички приступ феномену колаборације, у смислу да се: „ослања и рачуна на егоистичке интересе владајуће класе, јер се, тек преко њих и одређених социјално-психолошких механизма и сам колаборационизам непосредно уклапа у службу стварних интереса политике, силе и освајања, а вишеструко посредоване идеологије окупационе силе условљава идеологију колаборације“.¹⁸

Овај суд, као и разликовање активне и пасивне окупације, при чему овај први подразумева: „сваку врсту помоћи окупатору, почев од оне која се материјализује изражавањем опортуног става те идеолошког и идејног слагања са њим, до практичне сарадње у административном, економском, војном или политичком смислу“,¹⁹ а други: „свако пасивизирано, незаинтересовано и неутрално држање које својом неутралношћу погодује одржавању окупационог система власти“,²⁰ примењено на политичке и војне прилике у Србији за време грађанског рата, тражи одговоре на следећа питања:

– Ко је сачињавао владајућу класу у Србији у доба окупације, чији се интереси (вероватно класни?) поклапају са политиком силе и освајања окупатора? Да ли је реч о економској, политичкој, војној или грађанској елити, која у доба окупације, ради заштите својих класних интереса (ваљда од окупатора, мада он не дира у тренутне приватно-правне односе, изузимајући државну имовину) приступа сарадњи са окупатором?

– Да ли ови мотиви, заједно са „посредованом идеологијом окупационе силе“, условљавају идеологију колаборације? Конкретно, да ли је фашистичка идеологија била један од фактора за колаборацију дела српске грађанске класе (чиме се дотичемо проблема перцепције фашизма у српском националном 30-их година овог века) или је реч о неким другим „социјално-психолошким механизмима“ (којим?) који воде у колаборацију?

Данас су потпуно депласиране и тврдње, барем када је реч о влади генерала Недића, да је реч само о типу активне колаборације. Показаћемо то на два примера: а) „опортуног става, те идеолошког и идејног слагања с њим“; б) „до практичне сарадње у административном, економском, војном или политичком смислу“.

а) Да ли је било идеолошког и идејног слагања са окупатором?

Управа генерала Недића за време грађанског рата у Србији није била заснована на фашистичкој идеологији (као, на пример, у неким европским земљама, где је у Холандији, већ 1923. године, обновљена фашистичка странка, у Финској где исте године покушавају да изведу државни удар, Белгији где 1936. године добијају на изборима чак 11,5 %

¹⁸ *Истио*, 95–96.

¹⁹ *Истио*, 96.

²⁰ *Истио*. 96.

гласова, Француској где се 1934. боре за улазак у парламент) која је у предратном периоду једно време била присутна у неким политичким странкама и синдикалном покрету (у манифестационим облицима и разблаженој идеолошкој верзији у ЈРЗ и ЈУГОРАС-у). Једино слагање било је у антикомунистичкој идеологији, настојању управе генерала Недића да очува угрожени билошки волумен српског народа у сулудом грађанском рату, у условима окупације и свођења Србије на тзв. „предкумановске границе“.

Уосталом, о томе је Недић писао заповеднику Србије, августа 1941, када се прихватао ове незахвалне улоге: „2. У унутрашњој политици: а) борба против комунизма у првом реду је ствар српског народа и његове владе; оружана немачка сила потпомаже ово, уколико средства српске владе не буду довољна; б) у случају саботаже против немачке војске, репресивне мере морају погађати само праве кривце, а никако недужна лица, па зато ове мере предузимати тек по хитном прибављању података код српских власти; в) с обзиром да је немачка војна сила успоставила Србију, потребно је одобрити државне и националне симболе.“²¹

Одмах по прихватању понуде да образује српску владу у Београду, Недић се обратио јавности Декларацијом српском народу (од 2. септембра 1941). Већ у првом делу се каже: „Дошао сам на владу да спасавам народ, да се међусобно не истреби; да завлада ред и мир, рад и братство; да сачекамо свршетак рата здружени под српским барјаком. Само слога Србина спасава. Шта ми можемо сада да учинимо! Ништа. Само себи зло. Ми смо зрно песка у узбурканом светском мору. Данас се врше обрачуни највећих сила света. Ту ми нити можемо помоћи, нити одмоћи. Немој да се мешамо у туђе ствари, јер ко се меша у туђе ствари извуче обично дебљи крај. Решио сам да народ поведем правим народним путем: да гледа своје интересе и да се сачува од истребљења. Образовао сам Владу народног спаса.“²²

Задатак је ове владе био да: „Властитом снагом српског народа спречи ту пропаст, дошла је нова влада. Она је добила право да слободно организује живу народну снагу национално и ради оружане одбране, и да је употреби за спас своје земље и народа. То је њен први и најважнији задатак. Ако у томе успе, а она у томе мора успети, она ће своје народу за зиму која предстоји обезбедити хлеб и огрев. У нашој земљи има и жита и угља и дрва. Победник у рату и окупатор наше земље није их уништио и не жели да нам их узме. Али их уништавају они који, служећи туђим интересима, позивају народ на буну, они пале жита, руше саобраћај, затварају руднике, спречавају рад у пољу, у шуми, у вароши као и на селу...“²³

²¹ Станислав Краков, *Генерал М. Недић*, Београд 1994, књ. I, 146.

²² *Говори генерала Милана Недића...*, Београд 1942, 9–10.

²³ *Истио*. 11.

Влада је била одлучна у ставу да „као израз воље српског народа за живот и концентрације његове националне снаге, неће допустити да рушилачки елементи, ма како се они звали, добију превагу и доведу земљу до анархије и пропасти...“

Однос према немачком окупатору, Недић је у овој изјави српском народу дефинисао следећим речима: „Велики Немачки Рајх, и ако победник у рату, неће да буде непријатељ српског народа. Он нам је данас повратио право на употребу народних знамења: Грба и Заставе; верујемо дубоко да ће сутра имати пуно разумевање за животне потребе српског народа. Влада неће ни једног тренутка заборавити на те потребе. У том погледу, као и у погледу заробљеника, избеглица и у погледу унутрашње управе, влада је самим преузимањем своје дужности, обезбедила побољшање услова које ће постепено доћи до изражаја.“²⁴

Већ 10. септембра 1941, у Посланици српској омладини, Недић вели да се не трује пићем из „отрованог туђег Брлога“: „напајајте се чистом водом са извора здраве српске народне свести. Ту ћете једино имати најлепшу историју коју може један народ да доживи...“²⁵ а четири дана касније, 15. септембра 1941, у јавном обраћању народу поручио је да је његова влада народног спаса изнад сваке политичке партије и групе, као бранилац српства и српског племена, дефинишући основни циљ: „Дубоко верујемо да је наш највећи национални задатак да спасемо од уништења језгро српског народа, да му омогућимо да на миру дочека крај овог страшног рата у коме велике силе воде борбу на живот и на смрт, и да бар тако дочекамо дан ослобођења, када крај овога рата нисмо умели да дочекамо у својој слободној великој домовини. Само ћемо тако одговорити заклетви коју смо дали Краљу и Отаџбини. Али испуњење овог светог задатка зависи искључиво од разумевања и одзива нашег народа. Ми позивамо свакога без разлога да испуни своју дужност према Отаџбини и према нацији.“²⁶

Већ 12. октобра 1941. обратио се и српским сељацима: „И зато те у име српства позивам: устај, брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника од Бога и власти, од породице и друштва, од цркве и вере. Знај да је ово света борба за одбрану Србије и српства. Са оружијем или без њега удри и уништавај црвене бандите где их стигнеш, јер ћеш само тако наћи спас. Ако и паднеш у тој борби, спашћеш свој дом, спашћеш своју децу, спашћеш српски народ.“²⁷ У Посланици оним у шумама, од 2. новембра 1941, када је после трагичних октобарских збивања у Краљеву и Крагујевцу постало јасно да предстоји биолошко уништење српског народа, Недић је поручио: „Ви вашом безумном акцијом само изазивате одмазду окупатора. За једну главу немачку

²⁴ *Истио*, 12.

²⁵ *Истио*, 13.

²⁶ *Истио*, 26.

²⁷ *Истио*. 35.

узима сто српских. Је ли то хоћете ви? Желите ли ви истребљење српског народа? Кажите шта ви хоћете? Ко страда? Ви бежите у шуму, а остављате незаштићене своје миле и драге, родитеље и породице, село и град. Хоћете ли њих да доведете у опасност?“²⁸

У Поруци српском народу, од 4. децембра 1941, Недић је будућност српском народу видео у „јединственој народној души“: „дакле, само кад су сложни. То мора убудуће да буде велики народни програм васколиког српства, да једнако мисли, дише, живи и ради, да буде сложено, јер смо са неслоге увек страдали и страдамо“,²⁹ а сељацима је 18. јануара 1942. поручио да изврше пролетњу сетву да у Србији 1942–43. године не би завладала глад и болештина: „Они вам говоре да се буните и гинете. Ја вам велим да радите. Наш је спас само у раду. Они вас саветују: да не радите, јер то није ради вас. Ја вам овако говорим што вас волим и што знам како вам је, јер сам међу вама и са вама заједно, а они вас саветују да ради њих гинете. Ја вам обећавам мирно, радно пролеће; они вас хушкају јавно и трајно, да вам пролеће буде крваво, да опет Србијом завлада јаук и писак, да се посеју згаришта и гробља, да завлада свуда само црна смрт.“³⁰ Исто је поновио и у пролетњој посланици, 8. марта 1942, подсећајући српски народ: „Ја толико волим вас и Србију да не постоји на свету ништа што би ме могло икада начинити издајником. Ви ме добро познајете. Оно што вам говорим, говорим из чистог, поштеног српског срца. Говорим зато што видим далеко и бистро ствари и догађаје. Не поволим се ја за туђом и плаћеном памећу. Слушајте глас свога рођенога разума и савести. Ви сте два пута већ насели и крваво платили туђинско плаћеничко хушкање. Немојте и по трећи пут – јер нема опроштаја. Ако се преварите и трећи пут и поведете се за саветима енглеско-комунистичким, знајте да је онда одзвонило српском народу.“³¹

Одвраћајући народ од комунистичке и прозападне пропаганде, 1942. говорио је: „Али Лондон и Москва не зову на оружје никог другог: ни Холанђане, ни Данце, ни Французе, ни Норвежане, као ни Чехе и Пољаци и друге народе. Никако њих не позивају на оружје, већ само Србе да они опет гину, као што су цабе гинули у априлу, септембру, октобру новембру и целе зиме. Они сада опет зову. Хоћемо ли опет да идемо у крв на тај позив? Нећемо, док је вас и док је српских глава и српске свести. Нећемо више!“³²

²⁸ *Истио*, 39.

²⁹ *Истио*, 46.

³⁰ *Истио*, 54.

³¹ *Истио*, 69.

³² Милан Недић, *Моја реч Србији: говори Милана Недића одржани 1941–1944 године*, Београд 1944, 56.

б) Да ли је дошло до практичне сарадње у административном, економском, војном или политичком смислу?

Сарадња у административном смислу произлазила је из одговарајућих међународних правила, док у војном погледу треба нагласити да је Србија била једино окупирано подручје у Европи на којем је била успостављена домаћа администрација (под контролом војног заповедника Србије) која није послала оружане формације да се боре на страни Немачке у војном походу на СССР. То су учиниле колаборационистичке и квислиншке владе у усташкој тзв. Независној Држави Хрватској, Словачкој, Румунији, Мађарској и другим европским земљама, које су се просто утркивале која ће послати више војника на Источни фронт. Летимичан поглед у политичку иконографију ових профашистичких режима и њихових покрета (на пример, у Холандији, Данској, Словачкој, Мађарској, Француској, Бугарској, Хрватској и тзв. „Великој Албанији“) само на основу фотографија и политичких плаката, говори да је реч о типичним (про)фашистичким покретима и владама. Свега тога у Србији за време Другог светског рата није било. Кованица о „српском фашизму“ представља класичну комунистичку послератну идеолошку представу о Србима, Србији и њеној грађанској класи као фашистичкој, десничарској и „ретроградној појави“ да би се у идеолошком смислу направила симетрија са Хрватима, Хрватском и усташким покретом који је у току Другог светског рата извршио геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима у тзв. НДХ.

У прилог ове тезе говоре и поједине странице наведене књиге Н. Поповића „Корени колаборационизма“ (Београд 1991) која ће нам послужити за размишљање о коренима и димензијама наводне колаборације у Србији за време Другог светског рата.

Н. Поповић разликује: хегемонистички (у Србији), сепаратистички (у тзв. НДХ) и иредентистички (балистички покрет у тзв. „В. Албанији“) колаборационизам. Не стављајући у исту раван Павелића и генерала Недића, тзв. Независну Државу Хрватску, усташки фашистички покрет и управу генерала Недића у Србији, желимо да се осврнемо на „хегемонистички колаборационизам“. За овај тип колаборационизма, др Н. Поповић је записао: „Под хегемонистичким колаборационизмом треба разумети пре свега одређену тенденцију, овде српске буржоазije, да и у окриљу окупиране окупационе власти кроз четнички покрет Драже Михаиловића и Недићеву квислиншку управу у Србији задржи и прошири своју хегемонију и на сва она југословенска подручја за која сматра да му, по буржоаским критеријумима национализма, припадају.“³³ Не улазећи овом приликом у шира разматрања о војном, националном, политичком и другом карактеру ова два ентитета (покрета и српске администрације) у доба војне окупације Србије, желимо да нагласимо да се Недићу не

³³ Н. Поповић, *Корени колаборационизма...*, 97.

може приписивати никакав хегемонистички став који му по критеријуму буржоаског национализма припада, из једноставног разлога што је Србија и сама била подвргнута политичком и административном нестајању, притиску са разних страна, а од 1943. године, чак и (ре)окупацији бугарске војске!

Образложење за поједине аспекте наводне активне колаборације Недићеве у Србији, неопходно је потражити у појединим одредницама њене међународно-правне, административне, политичке, економске (привредне) и војне природе, поготову у Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године (које је потписала Краљевина Србија).

Трогодишње политичко деловање Недићеве владе у окупираној Србији од августа 1941. до октобра 1944, ваља посматрати и у равни међународних правних аката. Познати предратни правник др Живојин Перић, професор Правног факултета у Београду, образовање владе народног спаса 29. августа 1941. сместио је у оквиру међународног права, саветовавши стога Недићу да прихвати ову државу и политичку функцију. О овој димензији проблема, покушаћемо да проговоримо анализирајући поједине одредбе међународних уговора, пре свега у већ поменутиим одредбама Хашког уговора из 1899. и 1907. године.

У Законима рата на копну из 1880. године, у делу о окупираним подручјима, у члану 41. дефинише се да: „Подручје се сматра окупираним, када држава којој оно припада, услед провале непријатељских трупа, стварно престане да онде врши редовну власт и када непријатељски освајач једини може да онде одржава ред. Граница, у којима се та чињеница збије, одређује опсег и трајање окупације“.³⁴

Поредеди одредбе о капитулацији Краљевине Југославије, од 17. априла 1941, у којима се, између осталог, каже и то да: „Потписивањем уговора о примирју Југословенска оружана сила има да капитулира безусловно и одводи се у ратно заробљеништво“...³⁵ са Недићевим писмом генералу Данкелману од 27. августа 1941. где он изричито вели да ће прихватити позив од стране немачких меродавних органа да образује једну нову управу „којој бих ја стајао на челу“ под општим условима: „1. Да се образује Српска влада која управља свим пословима државе и народа српског на овој својој територији; под надзором Војног заповедника у Србији“, уочљиво је настојање Недића да се читав национални рад искључиво одвија у оквиру норми међународног ратног права.

Привремени карактер власти на запоседнутом подручју регулисан је и у чл. 5, у којем се каже да војни споразуми склопљени међу зараћенима за време рата, као што су примирја и капитулације, треба да се тачно одржавају и поштују, односно да се: „Ниједно запоседнуто подручје не сматра освојеним пре завршетка рата; да тада окупатор у њему врши само фактичну власт, која је у бити привремена“ (чл. 6.). Дакле, привремени

³⁴ *Међународне конвенције о ратном праву и сигурности*, Загреб 1979, 154.

³⁵ Ф. Чулиновић, *Окупиаторска подјела Југославије*, Београд 1970, 374.

карактер управне власти од стране окупатора значио је, и поред *de facto* губљења суверенитета, ипак (*de iure*), постојање легитимне, краљевске избегличке владе у Лондону, која и даље заступа интересе државе и народа. Прихватање генерала Недића да се стави на чело владе народног спаса није никакав авантуристички, а још мање неодговоран чин једног краљевског официра под заклетвом, а понајмање нелегитиман и нелегалан чин. Напротив! Његова легитимност била је двострука. Политичка легитимност, произлазила је из захтева, како пише Недић у поменутом писму од 27. августа 1941, да је позват од: „стране немачких меродавних органа да се изјасни по питању замене досадашње Комесарске управе, једном новом управом којом бих ја стајао на челу, размотрио сам целокупан положај, како са гг. комесарима, тако и са истакнутим представницима српског народа у Београду“, а правни легитимитет из одредбе чл. 43. који окупатору оставља следећу могућност: „Окупатор треба да предузме све мере које од њега зависе да успостави и осигура јавни ред и живот.“ Исто тако, окупатор: „треба да одржи законе који су били на снази у доба мира, и да их не мења, не обустави или не промени осим ако је то потребно“ (чл. 44). У већ помињаном писму Недића, поред одобрења српској влади оружане силе без које се не може обезбедити ред и мир у земљи, у тачки 4 се захтевало: „Побољшати досадашње економске и административне границе Србије могућим поседањем дотичних територија немачким трупама.“ Овај захтев је у складу са чл. 42 у којем се каже да је „дужност окупаторске војне власти што пре обавестити становнике о власти коју она врши и о територијалном опсегу окупације“.

Занимљиво је да је у следећој тачки Недић захтевао од немачког окупатора „ефикасно обустављање убијања, пауперизације и прогона Срба под Хрватском, Бугарском и Мађарском“, чиме се допуњује претходна тачка, у смислу да се обухвати етнички простор и административне границе Србије (реч је о границама некадашње суверене Краљевине Србије, које су преточене у нову државу 1918).

Административни апарат Краљевине Југославије у Србији је поново активиран под владом народног спаса генерала Недића. Реч је о полицијском и управном апарату по селима и варошима Србије, који је функционисао и под претходном, Комесарском управом М. Аћимовића (и не случајно, већ с почетка грађанског рата, од стране комуниста био изложен рушењу, путем паљења општинских архива и образовања нелегитимних органа власти тзв. „народноослободилачких одбора“). У чл. 45 јасно се каже да: „Чиновници и цивилни службеници свих врста који пристају да наставе своје функције, уживају заштиту окупатора. Они увијек могу бити отпуштени и увек имају право напустити своју службу. Смеју се дисциплински кажњавати само ако не испуњавају обавезе које су слободно преузели, а судити им се сме само ако се о њих огреше.“³⁶

³⁶ Исто.

За идентификовање правног као и политичког карактера Недићеве управне власти и апарата у Србији од 1941. до 1944. не треба заборавити да у чл. 46 стоји: „У случају нужде може окупатор тражити помоћ становника да би удовољио потребама месне управе“; „становници се не могу силити да положи заклетву непријатељској сили“ (чл. 47), могу се присилити на окупираном подручју да се покоре наређењима окупатора, али: „окупатор не може силити становнике да помажу код радова за напад и одбрану или да учествује у војним операцијама против властите државе“ (чл. 48.) уз стандардну одредбу да: „част и права породице, живот појединца и њихова верска уверења и вршење њихове вероисповести треба да се поштују“ (чл. 49).

Недићева очигледна свесна колаборација са окупатором била је одређена између осталог и његовим изразитим антикомунизмом, како је рекао, обраћајући се радницима 30. маја 1942: „Большевизам, та куга људског рода, под лажним паролама да жели да створи раднички рај на земљи, створио је пакао увукавши радни свет у страховиту револуцију, која већ годинама бесни, која и даље траје. Место привилегисаног положаја, бестијално искоришћавање, какво дотле никада није постојало у свету. А у исто време, капитализам је остао и даље главни непријатељ раднога света.“³⁷ Из овог антибольшевизма, изводио је и интерес српског народа у светском рату који је све више, што се његов крај ближио, добијао карактеристике идеолошког сукоба социјализма (большевизма) и капитализма. Зато се, критикујући неодговорне потезе Симовићеве владе која се склонила у Лондон и отуда позивала на оружани отпор, 25. марта 1943. оправдано запитао:

„И сада шта да радимо ми? Да бисмо спасли своје место у Европи, морамо да носимо јуначки последице рата у који смо запали. Ми морамо да помогнемо оне који дају своје животе ради одбране Европе и нас самих од црвене немани. Јер, тешко детету у колевци ако би, не дај Боже, та куга покорила Балкан и Европу. Питаћете ме какву помоћ можемо пружити Немцима да савладају болшевичку неман. Рећи ћу вам: останимо у миру, реду и раду. То је и њихов и наш интерес. Дајмо сву материјалну помоћ. Дајмо радну снагу само нека се победи болшевизам.“³⁸

Такође, ваља подсетити још једном да у члану 50. већ спомињаног међународног уговора се изричито каже: „Иако окупатор замени непријатељску државу у владању освојеним подручјима, он ипак ту не врши апсолутну власт. Све дотле док је судбина тих подручја у питању, тј. до закључења мира, окупатор није слободан да располаже оним што још припада непријатељу, а не може служити за ратне операције. Одатле ова правила: окупатор може запленити само готов новац и вредносне папире који се могу утерати или продати ако су власништво саме државе, сла-

³⁷ М. Недић, *Моја реч...*, 65.

³⁸ *Исто*. 31.

галишта оружја, залихе и уопште покретну имовину државе која може служити за ратне операције.“ Значи, сам чин непријатељске окупације није дефинитивно стање, већ привремено, које окупатору даје могућност сарадње са становништвом на разним основама.

Међу Недићевим захтевима постављеним окупатору у вези са његовим прихватањем да формира владу националног спаса налази се и захтев да се на разне начине помогне ратним заробљеницима у Немачкој: да се болесни и инвалиди пусте кућама; пусте из заробљеништва сви они старији од 55 година; „отпусте заробљеници потребни за обнову земље, а за чије лојално држање Влада ће носити пуну одговорност; да се побољша исхрана наших заробљеника у Немачкој слањем потребних намерница из Србије бригом Српске владе“. И ови су захтеви готово преписани из одговарајућих међународних правних аката. У Конвенцији о поступању са ратним заробљеницима од 27. јула 1929, посебно је регулисан статус заробљеника и њихово смештање у логоре за ратне заробљенике.³⁹

Тек на крају Другог светског рата, када је постало очигледно да су западни савезници заиграли на карту Јосипа Броза, напустивши Дражу Михаиловића и изигравајући националне интересе српског народа, постају очигледне стварне димензије Недићевог политичког ангажовања у Србији под окупацијом. Изневерени од западних савезника, пре свега Енглеза, Срби треба и данас да промисле о Недићевим речима изговореним 21. децембра 1943: „Има људи којима не смемо веровати, јер кад говоре лажу, а кад ћуте мисле како да лажу. Исто тако има народа који су перфидни и за њихову реч не можете дати ни пребијене паре, јер су лажови и преваранти. Ето, такви су били, хтели и биће увек Енглези. Енглеска политика од 1941. до 1944. године, према српском народу кошта га огромних жртава; ни мање ни више него милион несталих Срба. А Српски народ неће ни куснути ни лизнути од енглеске добити.“⁴⁰

И не само ове, већ и остале поруке народу који, скоро пола века касније, као да је пречуо Недићеве преклињуће вапаје поводом бомбардовања Ниша, изговорене 27. октобра 1943:

„За кога су досада пале толике жртве српске? За чији рачун толике патње? За кога толике сузе мајки, сирочади, удовица? За кога толики гробови опојени и неопојени! Зар за Черчила? Зар за Рузвелта? Зар за белосветске Јевреје или за Стаљина и Тита? Зашто? За кога? За Енглеску и за Америку ми таман толико значимо колико њихова црначка племена у Африци. Они су нас помињали и помињаће нас увек само када треба да нашим месом напуне топове, да не би њихова фина, плава крв текла, или да нас баце у чељушт Стаљинових азијатских хорди.“⁴¹

³⁹ *Истио*.

⁴⁰ *Истио*, 168–189.

⁴¹ *Истио*. 162–163.

На крају, промишљајући о феномену колаборационизма у Србији који се везује за М. Недића (као да нису били могући други видови колаборације – на пример, издаје националних интереса сопственог народа зарад интернационалних – што је био случај са комунистичким покретом, од 1941–1945. па и касније!), опомињемо да је Недић отворено протествовао због бомбардовања Београда од стране савезника, у пролеће 1944, када су многи други (који су га пола века оптуживали за наводну колаборацију) једноставно – ћутали (или, из прикрајка, као приликом бомбардовања Лесковца) и посматрали како горе србијански и црногорски градови. Недић је осуђујући тај нехришћански и вандалски чин, 24. априла 1944. године изјавио следеће:

„Ја протествујем у име Српске Владе, пред Богом, српским народом, и целом светском јавношћу; што су Енглези и Американци, 'наши савезници', због којих смо изгубили слободу и државу и већ поднели тешке жртве у крви, бомбардовали Београд и толико још нових жртава му причинили, онај Београд који је страховито страдао због њих 6. априла 1941. године. Дижем глас против свих просвећених вандала што су за овај злочин изабрали највећи хришћански празник у години...“⁴²

Недићеве изјаве из доба грађанског рата у Србији треба да подсети будуће истраживаче да о феномену „колаборационизма“ не суде пристрасно, користећи већ познате идеолошке оквире и оцене. Почетни корак је већ учињен, јер је садржан и кроз следећу историјску оцену о којој се може доста промишљати: „Ако је међународно ратно право предвиђало, за време окупације, и домаћу цивилну управу, уз међусобне обавезе, Недић је грађењем политичког концепта супротног пораженој Југославији прекорачио те оквире и тако постао једна страна у очевидном грађанском рату.“⁴³

Заиста, ако је реч о грађанском рату у Србији, очајничком покушају да се очува угрожени биолошки волумен српског народа у условима окупације, збрињавању избеглица, борби да се избегне масовна глад, уз изразити Недићев антикомунизам, оправдано се поставља питање: Кога је то Недић издао и изневерио за време грађанског рата у Србији?

⁴² *Истио*, 187.

⁴³ Као нап. 2. 493–494.

DRAGAN SUBOTIĆ

COLLABORATION IN SERBIA 1941–1945 PRO ET CONTRA

Summary

In this essay the author discusses the phenomenon of collaboration in Serbia during the civil war 1941–1945. His opinion is that there had not been active collaboration because the government of General Milan Nedić had observed all international conventions of the Hague concerning the conduct of occupiers in the occupying territories. The author also criticizes the previous historiographic knowledge, which has almost all been loaded by marxist-bolshevik paradigmas. He considers that General Milan Nedić did a lot of good for the salvation of the Serbian people during the Second World War. The author's leading thesis is that the collaboration was an aspect of consciencious sacrifice of national and patriotic forces, which led the anticommunist struggle against the partisans. The primary aim of the government of General Milan Nedić was to protect the state and national interests of the Serbian people in XX century.

